د لوی استاد ارواښاد علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د نولسم تلين په وياړ!

پښتو

او

پښتونواله

پوهاند علامه عبدالحی حبيبي

۱۳۸۲ لمريز کال

بسم الله الرحمن الرحيم

Download from:aghalibrary.com

د کتاب پېژندنه

||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||

کــتاب نوم : پښتو او پښتنواله

ليکوال : علامه پوهاند عبدالحی حبيبي

ټولوونکې : بېنوا فرهنګي ټولنه

چاپکال : 1382ل/ 2003م کال

خپرندويه : بېنوا فرهنګي ټولنه

چاپشمېر : پنځه سوه ټوکه

کمپوز/ ډيزاين : جبار ترنګ

کمپيوټرچارې : بېنوا فرهنګي ټولنه

د خپرونو لړ : لومړی

Download from:aghalibrary.com

زموږ يادښت

ښېنوا فرهنګي ټولني د خپل تاسيس له مهاله دا پلان او آرمان درلود چي نوموړې ټولنه به يو مرکزي خپروني ارګان لري، د ځوانانو، ښځو او نورو اړينو مسايلو په اړه به نوي خپروني لري، بوختوونکي او ارزوونکي پروګرامونه او غونډې به جوړوي، کتابونه به خپروي او . . . .

له دې جملې څخه يې ګڼ شمېر غونډې جوړې کړې چي محسوسي او ګټوري پايلي يې لرلي دي، مرکزي خپرنی ارګان (ښکلا مجله) يې تر دې مهاله پنځمې ګڼې ته رسولې ده او دا دی خپلو سترو آرمانونو ته د رسېدو پر لار يو بل د خير ګام پورته کوي او د لومړي ځل لپاره د هيواد او نړۍ د نامتو او نابغه ليکوال، پوهاند علامه ارواښاد عبدالحي حبيبي يو ډېر په زړه پوري او ګټور اثر (پښتو او پښتنواله) خپروي.

دا اثر هغه نسبتاً اوږده مقاله ده چي په پرله پسې توګه د (کابل مجلې) د 1354ل کال په ټولګنه(کلکسيون) کي خپره شوې ده چي د پښتنو قانون (پښتونواله) يې په خورا عالمانه، ژوره او بېساري توګه څېړلی او پښتنو و نړۍ ته يې وروپېژندلی دی.

دا چي نوموړې ليکنه له يوې خوا په خپل ډول کي ډېره نوې بڼه درلوده، چي بايد په يو ځايي ډول د هر چا لاس ته رسېدلې وای او له بل پلوه ښېنوا فرهنګي ټولني وغوښتل چي د ارواښاد د نولسم تلين په اړه او همدارنګه د تبرک لپاره د خپلو خپرونو د لړ د لومړۍ ګڼې په توګه دغه ډېر ګټور اثر خپور کړي، ځکه نو د ټولني کارنده او ځيرک مرستيال ښاغلي عبدالجبار ترنګ د سترګو په رپ کي په ډېره لېوالتيا سره دغه بېساري ارزښتمنه مقاله سره يوځای، ترتيب، کمپوز، ډيزاين او سمه کړه او دا دی د يوه کوچني خو په منځپانګه ډېر بډای کتاب په توګه يې ستاسو درنو لوستونکو لاسونو ته در رسوي، هيله ده چي ور ګټه به ځني تر لاسه کړئ.

همدارنګه دا يادونه هم کوو چي ښېنوا فرهنګي ټولنه غواړي چي دغه د کتاب خپرولو لړۍ د مهربان اللهج په مرسته وغځوي، چي په دې کار کي موږ د درنو فرهنګپالو او پښتومينو يارانو لاسنيوي ته سخته اړتيا لرو، ځکه وايي چي له يوه لاسه ټك نه خېژي، نو کتاب، مجله او ليکنه برابرول يې پر موږ د چاپ ځواني تاسو وکړئ؛ که داسي وشي، نو ان شاألله د ګوډ فرهنګ پښې به مو بيا روغي او د نړۍ سترګي به يې ننداري ته را واوړي.

تر همداسي يوه مهال پوري

د خدای (ج) په آمان!

اداره

13/4/1382ل_ کندهار

Download from:aghalibrary.com

ټولـــــنه يا اجـــتماع

په دې لاندې كرښو كې زه د خپل وسه سره سم د پښتو اجتماعي روحيات، پسيكولوژي او عقليت څه نه څه څرګندوم او هغه شيان چې د پښتو او پښتنوالي ځلي ځني اوځاريږي، تر څېړنې لاندې نيسم:

ټولنپوهان يعني اجتماعيون او د اجتماع علما Sociologists وايي: ټولنه يا اجتماع په موجوداتو كې يو خاص ناموس دى، چې هيڅ شى له دې څخه نسي وتلاى، يو ژوندى جسم كه انسان وي، كه حيوان، كه كوچنى ذره بيني مكروب، دا ټوله له خورا وړوكو كيمياوي ټوټو څخه جوړ سوي دي، او دا ټوټې له هغو بېخي كوچنوټو ذراتو څخه مركبې دي، چې په پښتو يې كك او په عربي يې جوهر فرد او په اروپايي ژبو يې atoms بولي، دا ككونه په طبيعت كې د ټولنې خاصيت لري او دغه خاصيت يو د بل سره نښتون د ژوندون حركت پكښې پيدا كوي. كوچني او لوى ژوي(حيوانات) ټوله په دغه اجتماعي خاصيت د ژوندون مجموعې لري، چې د دوى اجسام ځني تركيب سوي دي، لكه د ژونديو شيانو اجسام چې د ژوند له مجموعو څخه جوړيږي، دغسي هم هر جسم او هر فرد له نورو سره نښت او يو ارتباط لري، په خزندو او چنجيانو او لويو حيواناتو كې هم دا خاصيت سته، هغه حيوانات چې نباتات خوري، بېلې ډلې لري او الوتونكي هم شخړ_شخړ الوزي، پيلان په زنګلو كې تر 150 پوري يو ځاى په ټولنه كې ګرځي، دغسي هم نور هګان يعني وحشي حيوانات لكه د افريقا بېزوګاني توكم_توكم دي او يوه نوعه بېزو چې سيركوپيتيكوس cercopithicus نوميږي ډله_ډله د خپلو مشرانو تر اداري لاندې ژوندون كوي، مشر يې ګوماري يا يې ژغوري، ګوريلا او بابون تر دې لا ښه اجتماعي ژوندون لري .

مګر انسان خو په يوه مصنوعي او عقلي اجتماع كې ژوندون كوي، او دا خپل اجتماعي حيات هم تر يواځني ژوندون ښه ګڼي او اجتماعي نظامات او افعال يې پر مقايسه او استدلال او استنتاج ولاړ دي. پرته له دې څخه د انسانانو ځيني وحشي قبايل هم د ټولنې روح لري، هره ټولې يې له څو كورنيو څخه جوړه سوې، لكه د استراليا، جنوبي افريقا او سيلان ځيني ټولنې .

د موجوداتو دغه حال ته چې څوك ځير سي، نو داسي ورته ښكاره كيږي، چې "ټولنى ژوندون" د انسانانو دپاره طبيعي او حتمي دى او زړو پوهانو چې انسان مدني يې بالطبع باله، هم مطلب دغه و، چې اجتماعي احساس يې پر طبيعت او خاوره ور اخښلى سوى دى او د ده د ژوندون لوازم او اړتياوي هم په يوازيني ژوندون كې نسي بشپړېدلاى، د خپل ژوندون دپاره اړ دى، چې د نورو كومك او مرسته ځانته ومومياو د ټولنې په سيوري كې ځان وژغوري

په حقيقت كې د انسان سعادت او كمال او نوري ټولې ښېګړې په اجتماعي ژوندون كې حاصليږي او د ژوندون ټوله مزايا هم بېله اجتماع لاسته نه راځي، ولې چې انسان د نورو په مرسته د ژوندون فوايد او منافع لاس ته راولي او د سعادت ژوندون ته رسيږي او يو انسان يوازي او بېل ټوله ښېګړې نسي ميندلاى

Download from:aghalibrary.com

پښتـــو او اجـــــتماع

پښتون ملت خو د تاریخي تحقیقاتو له پلوه هغه زاړه آریانان دي، چي دا ځو زره کاله پرله پسې په دغه خپله ځمکه "پښتونخوا" کي پراته دي، په پښتنو کي تر اوسه هغه د آریانانو زاړه خواص او تاریخي مزایا لیدل کیږي، په اجتماعي حالاتو کي، خو دا یوه منلې خبره ده چي کورنۍ د ټولني منشا ده او د اجتماعي ژوندون زده کړه او وده هم لومړی په کورنۍ کي کیږي، اجتماعي عواطف او د ټولني د ورورګلوۍ سپېڅلي احساسات، خو لومړی په کورنۍ کي زېږي .

نو کورنۍ د ټولني یوه کوچنۍ نمونه ده، ډېري کورنۍ بیا سره یو ځای سي او یوه ټولۍ ځني جوړه سي، ډېري ټولۍ چي سره ونښلي، نو یو اولس ځني روغ سي، ډېر اولسونه نو ملت تشکیل کي، لکه پر جغرافي وېش چي هم له ډېرو کورنیو څخه یو ښار او له ډېرو ښارو څخه یو ولایت او له ډېرو ولایاتو څخه بیا یو مملکت جوړ سي.

دا خو یو طبیعي عام اجتماعي ناموس دی، چي د پښتنو ټولنی ژوندون هم پر دغه پیلامه ټېنګ دی، په پښتنو کي"کورنۍ" خاص اهمیت درلود او ډېري کورنۍ چي ځانته یې خصوصي عقلي او ادبي او اولسي امتیازات درلوده، دغه خپل وضعیت یې پښت تر پښته ساتلی، کوم ځلمی که د ننګیالو ټبر ته منسوب و، هغه به ضرور ننګیالی راوتلی، تر کورنۍ وروسته (پښه) خپل کام (زی) نور مراتب وه، چي په پای کي نو ټوله په پښتون ګڼېده او دا ټوله کورنۍ، ټبرونه، د پښتون ملت اجتماعي شعبې وې، چي د اجتماع په علم کي "سلالیه ټولنه" ورته وایي او داسي ټولني د خپلوۍ، تناسل په رابطه جوړېږي او د دوی وینه او پښت هم تقریباً یو وي.

په سلالیه ټولنو کي دوه ډوله روابط سته، چي ځیني پر مندو سره وېشل کیږي او ځیني پر پلرو، پښتانه خو هغه قبایل دي، چي پر پلرو سره وېشل سوي دي، او "ابوت" پلارګلوي د دوی د وېش سټه وه، د پښتنو "اسماْ الرجال" به تاسي ته ښه ښکاره سي، چي هره ټولنه بېل پلار لري، او دا پلرونه په پای کي ټوله د پښتون په لوی پلار ګډېږي او په دوی کي د پلار د قبیلوي وېش مسلسل عنعنات سته .

په زړو آریانانو کي هم، لکه چي داسي وېشونه وه، وکتوګیګر

W. Geigerالماني محقق مستشرق لیکي چي پخوانو آریانانو هم داسي قبایل درلوده، چي سره خپل به وه.

په زړه اوستا ژبه کي ویس Vic او دغسي هم د هند په رګویدا زاړه کتاب کي دغه کلمه د کورنۍ او ټبر او قبیلې په معنا راغلې ده، د ایران د داریوش د بېستون په لیکو کي (لومړی ټوك 65 وینا) کي هم د ایران زړې لس قبیلې ذکر سوي دي.

Download from:aghalibrary.com

د اوستا او رگویدا چي د آریانانو زاړه کتابونه دي، د (ویس) کلمه کټ مټ د پښتو اوسنۍ کلمه (دیس) ده، چي په هغه زړه معنا په پښتو کي ژوندۍ او فقط (د) يې په (و) بدل سوی دی . دال او واو ډېر سره اوړي، مثلاً کندهار کي وايي کښېښوول، ننگرهار کي وايي کښېښودل، دوکتور گوستاولوبون د زړو آریانانو د کورنۍ په بحث کي ليکي:

"چي پخوا د دوی د ژوندون او معاشرت اساس په کورنۍ ټينگ و، ټوله خلق خپلو پلرو او نيکونو ته منسوب کېدل، بلکي دوی د خپلي کورنۍ پرستش کاوه او کوزده او تولد او تناسل يې مذهبي مبارك دودونه گڼل، نو له دې جهته چي د دوی پښت پاته سي او ټبر يې ډېر سي، زوی پر دوی ډېر گران او زېږېدل يې هم خوښي وه، د زوی نه درلودل يې د کورنۍ وراني او د پلرو د نامه ورکېدل گڼل.

د هندي آریانانو په زاړه کتاب رگویدا کي هغه خوښۍ ذکر سوي دي، چي پخوا آریانانو به له خپلي کورنۍ څخه اخيستې، د رگويدا دغه جملې دلالت کوي، چي په دوی کي کورنۍ څومره قدر درلود:

"خــــدای تعالی د ژوندون واکمن دی

ما لك الملك دی، دې ښاغلي کورنــۍ

سړو ته ورکوي، خدايه موږ ستا مربي يو،

بې اولاده بې ښېگړي مـــــو مه وژنې"

له دې لوړو تشريحاتو او تاريخي اسنادو تاسي ته ښکاره سوه، چي پخوا د پښتنو اجتماعي ژوندون پر کورنۍ بنا و او دا اجتماعي دود تر اوسه هم پکښي ټينگ دی.

دا څلور زره کاله چي دوی په دې خپلو گرانو ځمکو کي په خپلواکۍ اوسېدلي دي، دا زبادوي، چي د دوی اجتماعي وحدت کلك او يو د بله د خطر پر وخت خورا متحد او سره يو وه، د دې دپاره لازمه ده، چي موږ تاريخ ته وگورو، په لاندي ويناوو کي به پر خپل ځای موږ مفصل مثالونه د تاريخ له مخو څخه در وړاندي کړو.

وحيات؛ يا د ټولـــني نفسيات

طبيعي پوهان انسانان د رنگ پر اقسامو وېشي مگر اجتماعي فلاسفه ملتونه د روحياتو پر اصولو سره بېلوي. دوی وايي چي هر ملت ځانته بېل فکري او عقلي او روحي مميزات لري لکه د دوی جسماني خواص چي گوښي_گوښي دي، دغسي هم د دوی عقلي خصايص او روحي مميزات سره بېل وي، دا خواص د دوی قوميت او مليت جوړوي او هغه علم چي له دغو روحياتو او مميزاتو څخه بحث کوي پسيکولوژي Psychology يې بولي چي د افرادو جذبات

او روحي کيفيات بېل او د ټولنو او مللو دا بېل ځرګندوي چې اخلاق او خصايص او ګوښي دودونه او ځانته مشاعر او احساسات چې هر ملت يې بېل_بېل لري او هغه جذبات او ذهنيات او تصورات او اوهام او عقايد او نفسي چې يو ملت له بله بېلوي، دغو ته د ملت "اجتماعي نفس" يا ملي روح وايي د علم النفس او پسيکولوژۍ په اصطلاح خو "ټولنه" هغه بولي چې انفرادي مشاعر او احساسات يې په يوه مقصد پکښې غونډ او د "فکري وحدت" تر اصولو لاندي وي.

د ملتو دغه روحيات او اجتماعي نفسيات دي چې د دوی ټوله ښکړې پورې تړلي او د هر ملت ثقافت او مدنيت هم له دغو ځخه زېږي.

د هر ملت تاريخ د دوی د روحياتو ښکاره کوونکی او د نفسي خصايصو هنداره، هره لوړتيا او بری او هر کښته توب او پرزېده چې يو اولس ته وړپېښېږي دغه د دوی د روحياتو اغېزه او نتيجه ده. ګوستاولوبون وايي که انسان نابېره يوه پردي هيواد ته ولاړ سي لومړی شی چې دی يې هلتهويني د هغه قوم خپل خصوصي اخلاق او روحيات او مشترك جنسي صفات دي چې په ټولو وګړو کي ځرګندېږي او دا ښيي چې هغه اولس ځانته يو بېل "روح" لري او اجتماعي نفس يې هم ګوښی دی.

د دې علمي خبري مثال د دنيا په ټولو ملتونو کي ځرګند ليدل کېږي په ټوله دنيا کي يهوديان کاغ، طماع، ګټه خوښوونکي او روپۍ ټولوونکي دي. کورګاني توکمونه په تالا او يرغل او سخت ژوند ښه پوهېږي، کرنه او تجارت يې له لاسه نه راځي. د انګليسانو په ملي روح کي متانت او کلکه اراده سته. امريکايان عملي روح ډېر لري. هنديان روحاني ژوند او تصوف افکار غوره کوي، دغه "خصايص بارزه" يا اخلاقي او عقلي نواميس چې د ملت اجتماعي نفس ځني جوړېږي حقيقتاً د ملتونو د ارتقا يا لوېدو سبب ګرځي او خورا درنې_درنې اغېزې هم لري

د پښتـنو اجــتماعي نفس او روحيات

لکه ټوله ملل چې ځانته خصايص او ملي روحيات لري دغسي پښتون هم يو بېل اجتماعي نفس لري چې دغه نو پښتانه له نورو ملتونو ځخه بېلوي او د دوی د مليت تېره پر مخصوصو اصولو باندې ايږدي د پښتون د ژوندون لاري، اداب، دودونه او د تفکر ډول او د ادب اسلوب او د خيالاتو او جذباتو رنګ بالکل له نورو مللو ځخه بېل دی يو پښتون چې هر ځای وي دغه خپل خصايص دی له نورو ځخه په پښتنواله بېلوي او د ده د پښتو روحي پلوشې هر ځای ځلوي، پښتانه ځانته بېل روحيات او ګوښي نفسيات او اجتماعي دودونه لري چې دغه ټوله موږ "پښتو او پښتنواله" بولو د پښتو او پښتنوالي توکونه او ارکان او نور لوازم او خصايص موږ د مخه د طلوع افغان د 1315کال

په ګڼه کي وروسته بیا د کابل په کالنیو کي هم پښتنو ښاغلو لیکوالو شرح ورکړې وه. زه دلته د پښتو او پښتنوالي ارکان او عناصر نه شمېرم او نه یې څېړم، غواړم د نفسیاتو او تاریخ له پلوه یې تحلیل کړم.

اجتماعي علماوو او د بشر د لوړتیا د فلسفو پلټونکي روحیاتو ته دومره ډېر اهمیت ږدي چي ګوستاولوبون لیکي:

"روزنه او نور ټول اړوونکي عوامل د انسان عقل او ادراك ته تغیر ورکولای سي اما روحیات یې نسي ور اړولای او روحي خصایص نسي ځني بېلولای هغه وخت موږ یو ملت له خپله حاله اوښتی بولو چي د ده ملي روح هم پر بله خوا وګرځي او ملي روحیات ځني ولاړ سي ".

زموږ ملي روح یعني پښتو او پښتونواله خو هم پر دغه علمي اساس په پښتنو کي خورا ټینګه ده. هغه عوامل او اسباب چي "ملي روح" په جوړېږي یعني د "پښتو او پښتنوالي" په بنیه کي موثر دي دوه شیه ډېر مهم دي چي موږ یې د پوهانو د اقوالو په استناد لاندي څرګندوو:

�وراثت

�محیط

اتـــــاریزم

جلال بك نوري، یو تورك اجتماعي پیاوړی عالم وایي:

"دغه ملي روحیات او اخلاق او موروثه صفات او د نیکونو مزاج او طبیعت ډېر ځله زامنو ته په وینه کي راځي اوس تورکان داسي ډېر خویونه لري چي دوی له نیکونو څخه اخیستي دي، د ملتونو د انقراض او انحطاط او لوړتیا او کښته والي اسرار هم په اخلاقي توارث کي دي چي په فرنګي ژبه یې اتاریزم Atarism بولي. "

دا ملي روحیات او خصوص صفات چي د هر ملت د ښایست ګڼه یا ویاړ(عیب) ګڼل کیږي له پلرو او نیکونو څخه زامنو ته رانقلیږي او ورو_ورو ټوله وروستني پښتونه نیسي او سوکه_سوکه د ملت په ټول نفوس کي استقرار مومي.

د ملتونو صفات، لکه جسماني صفات ټینګ دي، او په وراثت سره پر یوه ډول تل له یوه پښته بل پښت ته ځي، د پلرونو او نیکونو آثار په روح کي د هر ملت دایم او کلك پاتیږي.

د هر ملت تاریخ او ژوندون، خاصه نظامات، آداب، فنون، فلسفه او د وطنیت جذبات، ذکأ، اخلاق او نور ملي خصوصیات د دوی له ملي پسیکولوژي، څخه زیږي او دغه پسیکولوژي هم په وراثتي اصولو جوړیږي، زمانه او محیطونه که د ملتو روحیات او د ژوندون لاري اړوي، په دغو تطوراتو کي هم د ملي روحیاتو اغېزه څرګندوي، خپل ارثي نظامات او تقالید ساتي او په الیشولو کي خورا سوکه وي په دې ډول ارث د یوه ملت د روحیاتو ټینګه ستټه ګڼل کیږي.

په پښتو او پښتنواله کي ارث لوی عامل دی، ډېر د پښتنوالي عناصر او ارکان موږ ته په ارث له پلرونو څخه پاته سوی دی، د زرو_زرو کالو اخلاق او ملکات اوس موږ په ځانو کي وينو. زاړه پښتانه، خو پر پښتو او پښتنواله ډېر ټينګ وه، د دوی ډېر ښه_ښه او غوره راسخ ملکات او نور خويونه پښت پر پښت زامنو ته رانقل سوي دي.

د مثال په ډول به زه دلته يوه تاريخي مطالعه تاسي ته وړاندي کم:

ډوکتور ګيګر الماني مشهور او معروف شرق شناس د زړو آريانانو پر اخلاقو داسي تبصره ليکي:

"دوی ته دا ښکاره وه، چي موږ له يوه ملته يو، نژادي او پښتي روابطو دوی په خپلو نيکو او پلرونو پوري نښلول، دوی خپله ژبه، دودونه او پښت مشترك سره باله، نو يې خپل ځان (آرين) بللی، چي معنی يې نجيب او شريف او اصيل ده، دوی هر ښه خوی او د خوښولو اخلاق د ځان مخصوص ارث ګاڼه او ځانونه يې لوړ بلل، پردو ته يې په سپکه سترګه کاته."

دې مستشرق په دې لوړو کلماتو کي کټ مټ د پښتنو سجيه ښکاره کړې ده، ملي غرور او د پښتنوالي ښاغلتوب او په دغو صفاتو کي وياړل د پښتو او پښتنوالي رکن دی.

اوس چي ځيني خارجي محققين راځي او د پښتنو د خويونو او روحياتو کتنه او پلټنه کوي، ټوله په پښتنو کي دا خاصيتونهويني، يو ايرانی مدقق ليکوال او نقاد په دې باره کي داسي ليکي:

"هر فرد افغاني اول خودش و بعد قوم افغان را برگزيدهٔ خدا ميداند، و هيچکس را در روی زمين، برابر افغاني نمي پندارد، که اعتدال اين فضيلت را نگارنده برای ملت ايران ارزو ميکند، وقتي يك فرد افغاني طايفه و قوم خود را برای نگارنده ميشمرد، بياد سخن (داريوش کبير) افتادم، که با چه لهجه پر از مباهات نژاد خودش را مينويسد . . . پارسي فرزند پارسي_ايراني فرزند ايراني "

په دې ډول، لکه ملي غرور چي له خورا زړې زمانې څخه پښتنو ته له نيکونو څخه ميراث پاته دی، او خارجي پوهان يې هم مني، دغسي نور ټوله د پښتنوالي عناصر په ارث راغلي، او د زړو پښتنو روح دی، چي اوس ځليږي، ملا عبدالباقي افغان څه ښه ويلي دي:

بل توکـــــــــم که د کافر مدح کوي له هر قسمه

نه پوهيږي، کل فرنګ دي د افغان تر سپي سي ځار

محیـــــــــط

بل مهم عامل چي پښتو او پښتنواله یې کلکه کړې ده، چاپېر یعني محیط دی، محیط پرټولو موجوداتو او مخصوصاً پر روحیاتو او د ملتو پر راسخو ملکاتو درنې اغېزې کوي، اخلاق، دودونه، جذبات، نفسیات او نور ټوله د انسان مادي او معنوي خواص او مزایا د محیط په اختلاف تغیر خوري، هغه آریانان چي له پښتونخوا، یعني هندوکش، باختر او آریاکوسیا څخه ولاړه، د هند تودو مځکو ته ور شېوه سوه، هلته د دوی ټوله خواص هم وګګرځېده هغه چي په دغو غرو کي هلته پاته سوه، خصایص یې بېل دي او هغه آریانان چي ایران ته ولاړه بېل راسخ ملکات او روحیات یې په خپلو نوو مېنو او هیوادو کي کسب کړه، هندیان، پښتانه، ایرانیان د اروپا ډېر ملل، لکه جرمنی، انګلیس، فرانس، ټوله آریانان ګڼل کیږي، مګر هر ملت پخپل هیواد او مځکه کي ځانته عقلي او روحي او بدني تطور وکړ. اوس چي موږ ورته ګورو له ورایه ښکاریږي، چي دا پښتون دی، هغه هندي، هغه فرانسوی دی، او هغه بل جرمنی دی.

دا ټوله د چاپېر مخصوص اثرونه دي، چي دا ملل یې سره بېل کړي دي. د مثال په ډول وایو د غرو او رغو د خلکو روحیات کلك او اخلاق یې متین او له رخاوته تش وي، د پښتنو د ژوندون چاپېر او جغرافي محیط او د هستوګي مځکي خو غرنۍ وي، نو ځکه د پښتنوالي په عناصرو کي هم داسي شیان ګډ دي، چي د دې ځایو د مېشتو وګړو سره ښایي د پښتنو جغرافي موقعیت خو په پخوانیو پېړیو کي هم داسي و، چي دوی به له خپله ځانه دفاع کوله، او د خپلو غرونو استقلال به یې ساته.

دې محیط چي ژوندون یې په دې ډول و، په پښتنو کي دفاعي روحیات او جنګي اخلاق او ملکات داسي قوي کړه، چي"توریالی توب" د پښتنوالي مهم عنصر و، په نورو څېرنو کي به تاسي ته د محیط د اغېزو نخښې په ښه ډول در څرګندي کړه سي.

د پښـــتـــنو عقلیت او اخــــلاق

ډوکتور ګوستاولوبون پسیکولوژي پر دوه برخو وېشي :

1.عقلیت.

2.اخلاق.

لاندي پر بېلو_بېلو خاوو باندي بېل_بېل بحث کوم، مګر لومړی دا څرګندوم، چي کوم عوامل پر عقلیت او اخلاقو باندي اغېزه کولای سي؟

د ملتو پر عقلیت او اخلاقو دوه شیه اغېزه کوي:

.1فطرت.

.2محیط.

دا دوه شیه په ګډه یوه ګډه اغېزه لري او که یو د بله سره بېل سي، نو هغسي اغېزه به یې نه وي، هیګل د المان مشهور فیلسوف او اجتماعي عالم(1770 � 1831ع) وایي، چي پر یوناني ثقافت او عقلیت؛ طبیعت اثر نه درلود، ولي نور ملل د دوی په طبیعي محیط کي ولوېده، نو یې د یونان په راز عقلیت او ثقافت مینده نه کړ، مګر نور اجتماعي علما دې خبري ته ټینګ دي، چي اجتماعي او طبیعي محیطونه دواړه د ملتونو عقلیت او اخلاق تر اغېزي لاندي راولي، لومړی به د پښتنو پر عقلیت او اخلاقو د دې دوو اثر ښکاره کو:

طــــبیعي محـــــیط

طبیعي محیط د مځکي او د هستوګي د ځای جغرافي وضعیت دی. اوبه، هوا، غرونه، ډاګونه، رغونه ټوله بېل_بېل اثرونه لري، پښتانه خو د خپلو مځکو (پښتونخوا) په شنو غرونو او سرسبزو ډاګونو کي هستېدل د هلمند، ارغنداو، ترنك، ګومل، کابل او کونړ آباسین پر شنو او زرغونو غاړو مېشت وه، یا په داسي غرونو کي یې هستوګه وه، چي په ژمي په واوره اوپه دوبي په وښو او ځنګلونو پټ وه، دغه خلك به د ژمي له سړو څخه تښتېدل ناچاره وه، چي تودو خواوو ته ولاړ سي، پښتنو داسي اقوام "پوونده" بللة او پووندہ د سړو غرونو او واورینو مځکو وګړي وه، چي په ژمي به تودو خواوو ته په ټولنه تلل، دې عامل پښتانه سره ګډ کړل، او د دوی روحیات او عقلیت او اخلاق هم سره نژدې سوه، د ژبي بنیه یې هم ټینګه سوه.

دې د حرکت روح په پښتنو کي د ډېر یون توان او د سفر د زحمتونو ګلول مینده کړل، پر غرونو، پر دښتونو، پر ځنګلو په زیار او ډېر مشقت تېرېدل او هر څه موانع به چي وه، له مخه یې لیري کول.

دغه د حرکت روح و، چي د پښتنو اخلاقي بنیه یې داسي قوي کړه، چي وروسته د غزنوي او غوري او هوتکو فاتحینو او اعلیحضرت احمدشاه بابا په فتوحاتو کي دوی په وارو_وارو شاوخوا ممالك د مېړو په څیر فتح کړل او هیڅ راز موانع یې حایل نسول.

د پښتنو طبیعي چاپېر د لمر په رڼو وړانګو ښکلی او په صافه هوا ډك و، دوی په داسي پاکو مځکو او غرونو او رغونو کي مېشت وه چي هلته بېله طبیعي دلچسپو مناظرو بل څه نه وه، روغتیا، طبیعي نشاط د قدرت د سپېڅلي ښایست ننداره دوی ته هر کله میسره وه، نو د دوی عقل او اخلاق هم سپېڅلي وروزل سوه.

اجـــــــتماعي محيط

د پښتنو اجتماعي محيط، لکه د مخه چي مو هم وويل ډېر ټينګ مبادي او ځانته مخصوصي ښېګړي درلودې، د دې اجتماعي او طبيعي محيط آثارو، چي په دوی کي ځيني ملي دودونه پيدا سوه، پښتانه په ژوندون کي د متقابل احترام ډېر پر خوا دي، د يوه کام يا کهول يو سړی به د بل کلي يا بل کام خواته ولاړ، ژمی، واروه اوره، په کلي يا قبيله کي د مدنيت په ډول دکان او د غذا او خوړو يا د هستوګي ځای هم نه و، نو دې کيفيت پښتانه ناچاره کړه، چي د مېلمنو دپاره دېرې جوړي کي او په هر کلي کي د نورو قبيلو يا کهولو د مېلمنو د راحت دپاره دېرې او کوټې دي، ولي که سبا د دې کلي سړی ها بل کلي يا کهول ته ولاړ، نو بې هوري احترام هم کيږي، دې روح په اوږدو زمانو کي د مېلمانه احترام او روزنه داسي د پښتنو په عقليت او اخلاقو کي دننه کړه چي په پای کي به په کلي کي تر هغو چا د ماښام ډوډۍ نه خوړه، څو مېلمه نه وي ورغلی، دغسي هم لکه چي د مخه وويل سوه، کورني روابط خورا ټينګ وه، نو د يوې کورنۍ يا د يوه کلي يا قبيلې چي به يو سړی لېږدېدی، يا به بې وزلي کېدی، دې کيفيت خو د هغې کورنۍ يا کلي اجتماعي عزت او درناوی ور وراناوه، نو د پښتنو"بسپنه" يوه اجتماعي مؤسسه چي په نوې ژبه يې "اعانه" بولي، ملي دود سو. دغسي هم د پښتنو مځکي "پښتونخوا" په داسي ځای کي وې، چي د دنيا فاتحين ټوله پر دې خوا راتله، سکندر، مسلمانان، چنګېز، تېمور، بابر، نادرافشار ټوله په دغو مځکو کي تېر سوه، نو پښتانه خو هم مجبور وه، چي له ځانه دفاع وکړي او خپله آزادي خوندي کي، د دې لپاره جنګي اخلاق په دوی کي قوي او "شجاعت" د دوی د روحياتو او اخلاقو ټينګ ټوک سو، د ميرځمنو په مقابل کي تل يو د بله وعده او وفا يې لازمه ده، دې خوی په پښتنو کي داسي اهميت وموند، چي پر وعده او وفا ځانونه بايلي. اوس چي موږ لږ څه د محيطو اثر پر عملياتو او اخلاقو ښکاره کی نو به لږ څه د دې شيانو اهميت هم څرګند کو، ګوستاولوبون وايي: "عقلي مزاج او فکري ساختمان هم په اولس کي متفاوت دي، عقلي خصايص او فکري ساختمان د هر ملت د تمدن او حيات عناصر ګاڼه سي، په عقلي خصايصو ملتونه يو له بله سره بېليږي او لکه بدني خصايص عقلي خصايص هم په سوالي نه اړول کيږي، هم دغسي دي. اخلاق چي د مليت ساتنه د او د ملتو عظمت او لوړتيا ټوله په دغو اړه لري، په ژوندون کي اخلاق دي، چي د انګليس کوچنی ملت يې پر ډېرو انسانانو حاکم کړی دی." رښتيا هم دا ده، چي د پښتنو خپل پښتنوالي روحيات او اخلاق وه، چي دوی يې لوړ کړي او د دوی ثقافت او بري يې خپور کړی و، زه به په لاندي ابحاثو کي په تاريخي او علمي دلايلو د لوړو ويناوو براهين وړاندي کم او د تېرو بحثو توضيح به وکم.

د پښتنو د عقليت او اخلاقو مظاهر (ژبه ، شعر ، متلونه ، قصې ، عنعنات)

دا پنځه شيان په ښه ډول د ملتو د عقليت او اخلاقو يعني روحياتو نمايندګي کولای سي، ځکه چي دا شيان په ورو_ورو او په اوږدو_اوږدو زمانو کي د ملت له روحياتو څخه تراوش کوي، نو که څوك وغواړي چي د يوه ملت روحيات وپلټي، ښايي چي د دغو شيانو له پلوه هم ورته وګوري، ولي چي په دغو شيانو کي د پسيکولوژي، مهم مواد پټ پراته دي، زه به د پښتنو د روحياتو د پلټني دپاره پر دې ټولو بېله_بېله څېړنه وکړم.

ژبـــــــــــه

ژبه د هر ملت پر عقليت له دې پلوه دلالت کوي، چې په هر عصر کې د عقلي مظاهرو يو مهم مظهر ژبه ده، ولې چې ژبه په يوه پلا نه ده پيدا سوې او نه دغسې بشپړه اخلافو ته له اسلافو څخه راغلې ده، لومړی پلا خلقو پر خپلو اړتياوو سم ځيني الفاظ جوړ کړه، چې نوي شيان ميندل کېدل، نوي کلمات هم ورته جوړېده، چې شيان ورکېده، نو نومونه يې هم له منځه تله، نو په دې راز هره ژبه د يوه مستمر مرګ او ژوندون په مرحلو کې ځي، دغسې هم د ژمې اشتقاقات او تعبيرونه د هغه ملت د لوړتيا سره سم وده کوي، مثلاً که د فرانسوي ژبې يو د سلو کالو د مخه د لغتو کتاب وکتل سي، نو به د راډيو او تلوېزيون نومونه نسي پکې پيدا، دا خبره نو پر دې دلالت کوي، چې فرانسويانو هغه وخت دا شيان نه پېژانده.

په دې ډول هره ژبه د هغه ملت پر عقليت ښه رڼا اچوي او د هر مملکت د طبيعت او محيط اثر پکې کيږي، پښتو ژبه هم د دغو ټولو عواملو تر اغېزې لاندې ده، پښتانه خو د غرو او دښتو خلق وه، دوی له بحره لېرې پاته وه، ځکه نو بحري حيواناتو دپاره نومونه نه لري، بالعکس د دوی په ژوندون کې مالداري او پوندګي ډېره وه، حياتيې په غيلو او د پسو په محصولاتو کاوه، نو د پسونو دپاره ډېر نومونه لري، هر راز پسه په اختلاف د نوع او عمر نوم پکې لري.

اوښ د دوی د حمل او نقل عمومي ذريعه وه، نو د دې حيوان دپاره هم په اختلاف د عمر متختلف نومونه سته، دا خو يې د اجتماعي محيط اثرونه وه، د طبيعي محيط اثر هم پر ژبه خورا ډېر دی، مثلاً پښتانه ډېر ځله په غرو کې مېشت وه، نو د ډېرو نومونه د اقسامو او اوزانو په اختلاف خورا په پښتنو کې ډېر دي: د طبيعي او مادي شيانو دپاره ډېر مترادف نومونه لري، مګر د معنوياتو او عواطفو او احساساتو دپاره ډېر کلمات نسته، ځکه په دوی کې پټه خوا سپکه او يو طبيعي او سپېڅلی ژوندون يې درلود، د سرور او لهو لعب او رفاه او نعمتونو نومونه لږ دي، ځکه چې دا شيان په پښتنو کې نه دي جوړ شوي، مګر د وير او ناورين نومونه لري، د هجومي اقداماتو لپاره هم متعدد نومونه لري، ځکه چې پر دې ځمکو ډېرومتهاجمينو تعرضونه او تالاوي کړي دي.

له اخلاقي پلوه هم ډېر بد اخلاق په پښتنو کې نه وه، نو ځکه د هغو نومونه، هم نسته.

مثلاً: دله او ديوث په پښتنو کې نوم نه لري چې دا فعلونه نه وو، نو يې نومونه هم نسته د غرو د اقسامو بېل_بېل نومونه سته ولې چې د پښتنو ژوندون د غرو سره و.

د کړدی هر ديرك بېل_بېل نوم لري، ځکه چې په دې د پښتنو روزمره ژوندون و.

هغه کلمات چې قوت او قدرت پکې پروت دی،سته، لکه غښتلی، پياوړی، ګړندی، زغرده، اما د ضعيف دپاره موضوع کلمات لږ دي، يا نسته! ولې چې پښتنو ضعيف لږ ليدلي وو، ټوله غښتلي او توريالي وه.

د طبيعي مناظرو او موجوداتو دپاره ښه_ښه نومونه لري، ځکه چي د قدرت د لاس ښکلي شيان د دوی تر سترګو لاندي وه، رڼا، وړانګه، پلوشه، رينه(ضيا) مختلف ډولونه دي، د بارانو دپاره څو نومونه سته، ولي چي د دوی مځکي باراني وې، پسته، ووز، هېښمه، وسه او نور اقسام لري. په مملکت کي لوړي ژوري ډېري وي، نو دې دوو حالاتو ته ډېر الفاظ سته، لوړ، بر، پورته، هسك، پاس، اوچت، جګ(بلند)، کښته، کوز، شېوه، ځوړ، ښوړ، لاندي(پائين) .

پښتنو پخپل اجتماعي محيط کي ځانته د ژوندون ځيني اصول درلوده، دا اصول (د پښتنو ليار) بولي او د پښتنو په ليار کي، جرګه، ننواته، بسپن او نور دودونه داسي ټينګ دي، چي ټوله يې مني.

دا خو د پښتنو قانوني اجتماعي نظام دی، چي د دوی پر اصولي عقليت دلالت کوي او اقتصادي نظام يې بسپن تر قانوني کنترول لاندي راولي.

د پښتو د لغاتو او کلماتو مطالعه دا ښکاره کوي، چي پښتانه عقلاً او فکراً حقيقيون Realists يعني د خيالي او وهمي شيانو خوا ته يې لږ ميل و، د دوی ادبيات هم ساده او سپېڅلي او طبيعي دي، خياليت Idealism لږ پکښي ځليږي، له ژبي څخه د پښتنو اخلاقي افکار هم څرګنديږي، مثلاً زهره هغه ستوری چي ماښام راخيږي، ځيني پښتانه يې (مېلمه سترګه) بولي، ځکه چي دوی به ماښام ضرور مېلمه ته منتظر وه او يوازي يې ډوډۍ نه خوړه، نو دا د ماښام سترګه دوی "مېلمه سترګه" وباله، يعني هغه سترګه چي دا راوخته، نو مېلمه هم راځي.

په دې ډول که د پښتو لغتونه او کلمات له روحي پلوه تحليل سي، نو د پښتنو پسيکولوژي ښه ځني څرګنديږي، پخوانو پښتنو خو د حقيقت Realism خوا درلوده، خيالي نمونه يې نه وه ايښي، يعني هغه شيان چي د دوی د عقليت دايره هم تنګه نه وه، ځکه چي سرفي مشتقات دومره ډېر دي، چي پر اکثرو انساني حالاتو باندي ښه دلالت کوي، او د دوی عقلي ارتوالی ښه څرګنديږي.

د پښتو ژبي تذکير او تانيث چي پر افعالو او ضمايرو او کلماتو باندي جاري دی، دا راښيي، چي د پښتنو عقليت هر شي ته په داسي سترګه ګوري چي هغه فطرتاً ورسره ښايي، د رجوليت احساسات په دوی کي قوي وي، ځکه نو مذکر له مونثه سره نه ګډوي نر ته بېل نظر لري، ښځي ته بېل. دقت او ښه پرتله کول او د هر شي تقدير پر خپله اندازه استعمال يې پر خپله موقع، د ژبي له دې خاصيته ښه څرګنديږي او دا شيان، خو د عقليت په تکامل کي هم لو برخه لري. الفردفوييه(1838_1912ع) فرانسوی د روحياتو محقق ليکي، چي جرمنيان د احتياج پر وخت ضروري کلمات جوړوي، کانټ او هيګل ځانته د ضرورت له پلوه ژبه جوړه کړېده عربي ژبه هم له دې خوا ارته سوې ده، نولډکه Noldke الماني مستشرق وايي چي د عربو شعراوو ډېر لغات په خپلو اشعارو کي په کوم تقريب په ځيني معناوو راوړي وه، وروسته لغت ټولوونکو خلقو پر دغو کلماتو د موضوعو الفاظو ګمان وکی او پخپلو کتابو کي يې درج کړه، مثلاً هيضم او هراس، چي د زمري په معنا يې راوړي دي، حال دا چي دا کلمي بېلي معناوي لري دا

خاصیت تر یو اندازې په پښتو کي موږ وینو، د پښتنو اجتماعي او جغرافي محیط ډېري داسي کلمې میندلي دي، چي اوس موږ د پښتنو د روحیاتو په پلټنه کي ښه کار ځني اخلو، د مثال په ډول لاندي تشریح وګورئ:

پسله 616هـ کال پر آسیا د پردیو تاړاکونه او یرغلونه پیل سوه، چنګېز او زامنو یې لومړی پلا پښتونخوا او د دې ځای ودان ښارونه تالا کړه، وروسته ګوډ تیمور، د خپلو پلرو یاد تازه کی، وروسته بابر هم د پردیو ناورینونه نوي کړه، تر بابر وروسته د ډهلي د پردیو پاچهي د پښتنو سره سخت جنګونه وکړه، په وارو_وارو د ډهلي د شاهنشاهۍ عسکر راغله او غوښته یې چي د پښتنو آزادي سلب کي، او دوی مریان کي، دا تاړاکونه پنځه سوه کلونه مسلسلاً پر پښتنو جاري وو، پښتنو پردي پاچهان خپل دښمنان ګڼل، ځکه چي پر دوی یې زیل_زیل ظلمونه کړي وه، نو وروسته د پردي کلمه داسي سوه، چي د ظالم سره مرادفه یادېده دا کلمه هر ځای د غم او ناورین او ورانۍ او ظلم سره یو ځای سوه .

بالعکس، چي د پنځو سوو کلو دمخني پښتون ته پردي یا پردیواله کلمې ویلې وای، نو به ده د یوه ظالم، وحشي او ټولو انساني ښو صفاتو څخه عاري، یو سړی ګاڼه.

له دې څخه موږ ته ښرګندیږي چي پښتانه پخپل خصوصي او ملي عقلیت او اخلاقو کي په کومه درجه ټینګ او کلك وه او خپل مبادي او عقلي ساختمان یې خوښ او پر ګران و، نو دوی پوره اوګوئیست Egoists یعني پر خپلو ښېګړو مین دي.

سید جمال الدین افغان وایي چي د پښتنو صوري هیکل او د تندیو کوتونه د دوی جسماني قوا او حماسي شوکت ښکاره کوي، دغسي هم د پښتو آهنګ او لهجه او د دوی ږغونه او د ژبي دروندوالی او صلابت یې دا راښیي، چي د دې ملت مزاج خورا کلك او دروند او غښتلی دی .

نو د پښتو ژبي آهنګ او فقه الصوف او ادبي ساختمان او وینایي جوړښت او د پښتو وینوکو خلکو لوړ روح او متین اخلاق راښیي او دا چي پښتو تر ظاهري ښکلو یا سره سمو کړو او پیپلو الفاظو ډېره معنا ته ګوري او د خبرو حقایق تر ظاهرو کلماتو دوی ته درانه او اهمیت لرونکي دي، نو موږ د دوی ژور عقلیت او حقیقت روزونکی فکر ځني معلوملای سو له دې جهته هم پښتنو په خپلو ملي اشعارو کي د پردو ملتو مصنوعي وزن او تول نه دی ننه ایستلی.

شعـــــــــر

د هر ملت اشعار د دی عقلي ژوندون ښه ښکاره کوي؛ اخلاق، دودونه، دیانت، عقلیت او نور ټوله خصایص یې پکښي پراته وي، په شعر کي د ملتو اجتماعي نفس او روحي ساختمان او فکري بنیه داسي ښکاریږي، لکه هنداره.

د پښتو په اشعارو کې د پښتنوالي مختلف مزايا پټ پراته دي او د پښتنو د طبيعي محيط او اجتماعي چاپېر يو صحيح مظهر دی، لکه د مخه مو چي ووېل د پښتنو شعر هم لکه ژبه د دوی د حقيقي Realist عقليت نماينده ګڼل کيږي او هغه شعري ناري او ټولني او بدلي چي د پښتنو له کومو څخه راوتلي دي، د دوی د روحياتو خارجي صحيح او روښه مظاهر دي.

شعرا د ملت په افرادو او کورنيو او ټولنو کي ګډ وګړي دي، په هغه احساس چي نور وګړي متحس کيږي، يا هغه جذبات چي د ملت په زړه کي غورځنګ کوي، د شاعر روح هم کټ مټ د هغو تر اغېزې لاندي راځي، نو شاعران موږ د ملتو د افکارو او روحياتو او اخلاقو ښه ترجمانان او نمايندګان بللای سو.

د پښتو ژبي اشعار خو دوه ډوله دي، يو هغه اشعار او بدلي دي چي موږ يې لغړ او سپېګڅلی ملي مال بولو او بل هغه شعرونه دي، چي پښتنو شاعرانو د عربو او دري پر ډول ويلي، د دوی ادبي او عروضي او قافيوي اغېزه لري او په افکارو کي هم څه نا څه پردو اشعارو ته نږدې دي.

هغه اشعار چي د وزن او قافيې او نورو خصوصياتو له رويه بشپړ پښتو دي، هغه خو ټوله د پښتني عقليت او تفکر نتيجه ده، مګر هغه اشعار چي عروضي دي او د پردو پر اشعارو سم ويلي سوي دي، په داسي شعرونو کي هم د پښتنوالي عقليت اغېزه کړې او تر خپل ملي اثر لاندي يې راوستلي دي، دلته زه د خوشحال خان د کليات له مقدمې څخه څو کرښي ليکم، چي په 1317هـ ش کال کي مي ليکلي دي:

د پښتو شعر که څه هم په ډېرو شيانو او خواصو کي د دري او عربي اشعارو سره نږدېوالی او قربت لري، مګر بيا هم ځکه چي د محيط او قوم ذهني او روحي خواص پر ادب اثر لري، نو د خوشحال خان په کلام کي د پښتنوالي ډېر مزايا ليدل کيږي، د عشق دنيا او د ميني نړۍ يوه بېله دنيا ده د عاشق قلبي واردات او د ده تاثرات پر بل چا نه قياسيږي، مګر ملي خواص او اولسي مميزات هر کله په دغه دنيا کي هم اوښاريږي او لکه ادب چي د روحي تجلياتو هنداره ده، دغسي ټوله ملي ښېګړي هم پکښي برېښي.

پښتانه خو په فطرت کي ملي غرور او د روح لوړتيا لري، پښتون هيڅکله په هيڅ ډول داسي خضوع نه کوي، چي د ده ملي غرور ته صدمه ورسيږي، شبلي نعماني په شعرالعجم کي ليکي، چي نسبت و پارسي شعر ته په عربي شعر کي هر ځای د نفس عزت او غرور ساتلی کيږي، مين که څه هم و خپل محبوب ته اړ وي او وصال يې غواړي، مګر دی د ګدا په څېر نه دی، البته جانباز دی، مګر غلام نه دی، د ميني مصيبت ته تيار دی، مګر ذليل نه دی، مثلاً يو عرب شاعر خپلي ميني ته داسي خطاب کوي:

فلا تحــسبي اني تخشعت بعدکم

ولا انستي بالمشي في القيد اخرق

يعني: "دا گومان مه کوه چي زه په تا پسې خاشع سوم او نه په بند سره زه له یونه پاتېږم"

بل ځای عاشق خپلي میني ته داسي وایي چي ضمناً د خپل قوم مېړانه او توریالیتوب هم ورښکاره کوي:

اذا اسود جنح اللیل فلتات ولتـکن

خطـــاك خفاقا فان حراسنا اسدو

)عمر ابن ابی ربیعه(

یعني: "چي ماښام د شپې وزر توري شي نو راسه مگر ټپونه ورو ـ ورو ږده چي زموږ ساتونکي زمري دي"

مگر په پارسي شعر کي عاشق د میني په دنیا کي ځان دومره بایلي او بې خونده کېږي او د معشوق په مخ کي ځان دومره کښته کوي، چي ځان سپی هم بولي:

ســـحر امـــــدم بکویت بشکار رفته بودي

تو که سگ نبرده بودي به چه کار رفته بودي

د پښتو شعر (مطلب وروستني عروضي اشعار دي) که څه هم له یوې خوا شدیداً د پارسي تر اثر لاندي شوی دی، مگګر بیا هم د پښتنوالي د روح لوړتیا پکښي ښکاره کېږي او پښتون عاشق هیڅکله ځان نه سپکوي او خپل غرور او د نفس مناعت نه بایلي په هغو ځایو کي چي د نورو په تقلید څه ویل شوي دي، داسي اشعار بېل دي.

د خوشحال خان په کلام کي د پښتنوالي لوړ او ژوندی روح ښه ځلیږي، مثلاً په دې بیت کي د ځان لوړتیا په څه ښه ژبه محبوب ته ښیي:

مـــــــــــرگ لره يې واړه د ډهلي لښکر راغلی

ته لا د خوشحال په مرگ ځان روغ نه گڼې ننگ کړې

سربازي او توریالیتوب په عشق کي هم د ده سره ملگري دي او کورټ ذلت او د تحقیر کار نه مني.

په درست جهان به نه وي یو د ما غوندي رسوا بل

ورځم توره وکـــــښلې چي مین واورم په تا بل

د پښتنو عشق هم ښکاره او سپېڅلی دی، پټ پټانه نه لري، په نره توره مینه کوي، د عشق په دنیا کي خو مین او معشوق ډېر د راز ساتنه او پټول خوښ لري، او نه غواړي چي څوك پر خبري سي:

ز شـوق میروم و تو ننگرم در بزم

برای آنکه فتد غیر در گمان دگر

عاشق د اغیارو او رقیبانو له ببري د خپل محبوب حال هم په ښکاره نه پوښتي:

بهر مجلس که جا سازم حدیث نیکوان برسم

که حـــرف آن مه نامهربان را در میان سازم

مگر د پښتنوالي په دنیا کي دا پټ پټانی نه سته، د پښتنو روح خو غلي اقدامات یا حیلې نه مني د پښتون مینه او میرڅی رڼ بڼه ده، خوشحال خان هم وایي :

زه خوشحال کمزوری نه یم چي به ډار کړم

په ښـــکاره ناري وهم چي خوله یې راکړه

د پښتنو په روح او عقلیت کي پر ځان ویسا self-help په لوړه درجه سته، د دوی ځانوالی خورا قوي دی، د پښتون پسیکولوژي هم دومره ټینګه او کلکه ده، اساس او ولی یې پر "ځانوالی" ولاړ دی او خوشحال خان د پښتنوالي دا عالي روح په دي ډول ښیي:

د مـــزریو مـــړنتوب په لښکر نه وي

مټ یې هر کله یوازي پر خپل ځان وي

پښتانه د هر راز مشکلاتو په مخ کي ځان نه بایلي، په ثابت عزم خپل کار پر مخ بیايي، دا ثبات او استقامت د پښتنوالي عنصر دی، پښتانه نوي مبادي، په آساني نه مني، چي ويې منل نو یې بیا کورټ نه پرېږدي، خوشحال خان د پښتنوالي دا لوړ همت او ثابت عزم داسي راښیي:

که آسمان دي د مزري په خوله کي ورکي

د مـــزري په خوله کي مه پرېږده همت

لګنده یې دا چي د پښتنو شعر د دوی طبیعي ژوند او سپېڅلی خیال او حقیقت ته نږدې عقلیت او درانه او ثابت اخلاق اوڅاروي تر معنوي او وجداني خواوو حیاتي او ظاهري پلوونه رڼوي.

مـــــــــتلونه

زما دا عقیده ده، چي د متل کلمه سوچه پښتو ده، اما ځیني خلك وایي، چي دا له عربي مثل څخه مفغنه سوې ده، که دا دوهم قول ومنل سي، نو په مفغناتو کي د عربي "ث" په "ت" الیشه سوې ده، مثلاً میراث چي مفغن یې میرات دی، د مثل کلمه به هم متل سوې وي، د عربي لغاتو پوهان وایي چي مثل یعني مثل(مانند) او نظیر وروسته دا کلمه په ټولو حکمتو کي مستعمله سوه، ځیني وایي دا کلمه له عبري مثل څخه جوړه سوې او پر ټولو حکمتو او لنډو قصو او اساطیرو اطلاقیږي په پښتو خو متل هغو لنډو ویناوو ته وایي چي د ښو معناوو او حکمتو څخه ډکي وي، په متلو کي ډېر ځله د ملتو د روحیاتو خورا ښې_ښې نکتې پرتې وي، بلکي ځیني پوهان وایي چي تر شعر لا متلونه د ملتو پر عقلیت ښه دلالت کوي، ولي چي اشعار د داسي خلقو له کومو راوځي، چي فکر او ذهن او عقلیت یې تر عوامو لوړ وي، اما متلونه د عوامو له عقلیته حکایت کوي او د متلو الفاظ لکه اشعار مصنوعي او معقول نه وي او د عوامو په ژبه وي.

نو متلونه د عوامو وګړو ږغ وګڼل سي او دلالت یې پر روحیاتو تر شعر، ټینګ او د ویسا وړ وي، متلونه د ملتو د اجتماعي ژوندون او د دوی د عقلي هویت ښکاره کوونکي دي، په مختلفو اوضاعو کي د تجربې او ازمېښتو نتیجې دي، چي په لنډو کلماتو کي ځای سوي وي. پښتنو متل کړی دی چي "پردی ښې نیمه خوا دي" یا "پردی کټ تر نیمو شپو دی" له دغو څخه موږ د پښتنو بېل او ځانته درانه او مستقل افکار او روحیات استنباط کولای سو او لکه د مخه چي مو هم وویل، دوی هر کله ځان لوړ او پردي یې کښته بلل د پردو دودونه یې نیمه خوا ګڼل او پر خپل ملیت او پښتنواله یې داسي ویسا درلوده، چي د هر ظفر او بري دپاره یې خپل ځان کافي ګاڼه.

پښتانه متل کوي: "جنګ په وسله کیږي او ننګ په غله" له دې متله موږ لاندي خبري استخراجوو:

د پښتنو اجتماعي ژوندون پر جنګ او ننګ ولاړ و، د دوی عسکري احساسات په خصمانه حرکاتو کي او د ننګ جذبات په خپلوۍ او روغه کي د ژوندون مدار وه "وسله" په دوی کي مهمه او هم د اړتیا شی وه.

دې اجتماعي اړتوب دوی زراعت او کرني ته پاځول، نو یې په اخلاقو کي زراعتي روح او د کرني قدر کول داخل سوه، دا روح که څه هم د زړو آریانانو دی او ستا د دوی زراعتي حالت ښه څرګندوي، مګر په پښتنواله کي خو دغه زوړ روح تطور وکړ او د پښتنو روحیاتو سره سم د ننګ دپاره یوه وسیله سوه، له دغه موږ ته اوځاریږي، چي د پښتنو عقلیت بې نتیجې حرکت نه مانه، او د علت او معلول، او سبب او مسبب په سلسله کي بې برخي نه وه.

د اجتماعي ژوندون اساس ننګ و، نو د ننګ دپاره غله او کښت ضرور و، دې کیفیت د پښتونخوا وګړي اکثر کرونکي او زراعت پېشه کړه. "پر پچه وخوت کشمیر یې ولید" دا متل موږ ته ښیي، چي پښتنو په عین ملي غرور او د ځان

په ویسا کي ځان نه ورکاوه، یعني په لږ څه له هوله نه وتل او نه یې ځایه تکبر درلود، د دوی عقلیت ظرفیت او د نفوسو لوړتوب له دې متله ښکاره دی.

"د ډېرو لرگی د یوه غوزی" د پښتنو د اجتماعي تعاون روح ځرگندوي، چي د مخه یې موږ په "بسپنه" کي بیان وکئ.

کله_کله په پښتو متلو کي د فلسفې گراني_گراني خبري هم راغلي او دا راښیي، چي د پښتنو عقلیت سوچه بدوي او غرنی نه و، د دوی په عقلیت کي ژورتوب و، مگر طبیعي رنگ یې درلود. د صنعي او موضوعي علومو نه و وهلی.

هغه فلسفي قوانین او څلی چي منشا یې فطرت دی، یعني هغه الهی سنن چي پر موجوداتو په مطرد او عمومي ډول جاري دي او قرآن عظیم یي په (لن تجد لسنه الله تبدیلا) سره راښیي، د پښتنو په روڼ او رسا دماغ کي دغه مسلم اصول منلي سوي وه، او لکه یو فلسوف او پوه سړی چي د علم او فلسفې له پلوه تعبیر په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلو کي هغه فلسفیانه افکار او خیالات ښه ځای او فلسفې له پلوه تعبیر په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلو کي هغه فلسفیانه افکار او خیالات ښه ځای کړي دي، مثلاً دا فکر چي جهان زموږ د اعمالو د نتیجو د انعکاس ځای دی او هر سړي ته خپل عمل او د خپلو چارو جزا او مکافات رسیږي، په فلسفه کي ډېر زوړ دی، مولانا جلال الدین بلخي وایي:

این جهان کوه است وفعل ما صدا

این صدا هـــا باز گردد سوی ما

پښتانه دا قانون په اجتماعیاتو کي تطبیق کوي، او د بدي جزا تر هغه سخته ورکوي مثلاً خوشحال خان وایي:

که په توره یې جـــواب ورکړې مردي ده

که وجود دې څوك آزار کاندي په چوب

دا متقابل نتایج او متقابل حرکات د پښتنو د ننگي او اجتماعي ژوندون جوهر دی، د ښو ښه نه هیریږي؛ د بدو بدتره جزا ورکوي هغه چي له نورو غواړي، له ځانه یې هم غواړي، حمید د ناموس او ننگ په ساتنه کي لومړی د بل دا ستایي، چي خپل دا هم وساتلای سي:

چـي د بل ننگ و ناموس ساتلای نه سي

و به نه ساتي څوك خپل ننگ و ناموس

د پښتنو دا روح یا د اجتماعي فلسفي مسئله په دغه یوه متل کي ښه ځرگنده سوي ده، چي:

"مه کوه په ما، و به سي په تا". په دې ډول پښتو متلونه د پښتنو د روحياتو او عقليت هنداري دي که موږ وغواړو چې پر نورو متلو بحث وکړو، نو به مضمون ډېر اوږد سي، اوس مو فقط څو متله د مثال په ډول راوړه.

قصـــــــــې

د پښتنو ملي قصې او روايات، لکه شعر او متلونه د دوی د پسيکولوژي خواصو څخه ډکي دي، د روغي ژوندون، د جنگ دودونه او آداب د عشق او ميني حالات او روحي جذبات د دوی ذهنيت او افکار د ملگرۍ او رفاقت لاري او حالونه شاعرانه حيات، شرافت، د ننگي سره علاقه مندي، توريالیتوب، دفاعي او هجومي احساسات، حتی د ښځو شريفانه اخلاق او ناموسداري او ننگياليتوب، لنډه يې دا چې پښتني قصې ټوله د پښتنوالي خواص او مزايا لري او ښکاره کوي يې.

د پښتو قصې او نقلونه چې د ځيني ملي پهلوانانو Heroes پر سيرت او حيات مشتملي دي، شاعرانه سپېڅلي خواوي هم لري، موږ د مخه وويل چې د پښتو پر عروضي شعر د پردو اغېزي ډېري خيري پرتې دي، مگر دا د نقلونو اشعار او نارې سپيني سپېڅلي دي او خاص د پښتنو په ژوند او روحياتو اړه لري، نو ځکه موږ تر عروضي اشعارو داسي بوبي او سچه پښتو نارې او بدلي د پښتنو د روحياتو په پلټنه کي مهمي گڼو.

دوکتور گوستاولوبون وايي :

"قصې ډېر ځله تر تاريخ صحيحي وي او د ملت حقيقي مشاعر څرگندوي، قصې هغه حوادث دي، چې د حکايت کوونکې عاقله په متاثره شوې وي "

نو د پښتو قصې هم داسي دی، چې د دوی ملي روح ښه اوڅاروي، که مضمون نه اوږدېدلای، نو ما به دا خبري ښې پستې شنلي او پلټلي وای، مگر اوس فقط مثالاً څو اشارې ورته کوم، د "فتح خان برېخ او رابيا" په نقل کي دا دواړه مينان پر ټولو واقعو سره ملگري دي پښتني ښځې په جنگ کي پخپله شامليږي او توريالۍ دي، هغه وخت چې له شپېتو تنو ملگرو څخه يوازي فتح خان او د ده پښتنه مينه پاته سوه، نو سهار رابيا فتح خان ته د جنگ تشويق داسي ورکوي:

سر د سره پالنگه هسك کړه فتح خانه

رابيا گلي پونده ورته کړه سپريږي

چې فتح خان لا له ځايه نه و راپورته سوی، رابيا د جنگ پر آس سپره وه، د غليم مقابلې ته تله، نو يې په خپل مين داسي ناره وکړه:

Download from:aghalibrary.com

سر د سره پالنگه هسك كړه فتح خانه

رابيا گلي پونده ورته كړه سپره سوه

فتح خان په داسي حماسي ږغ ځواب وركئ:

"كه تتي د گواريو ځانگي تتي، يا مي خور يې يا مي مور يې، څو يې نكړم، پر دا سپينه سينه پڅي."

په پای كي فتح خان يوازي د جنگ پر ميدان پاتيږي، نو وايي:

"يو كه بوټی هندوستان مي بوټی_بوټی=په سپيتانه كي خلاص نه سو، اوس راواړوه د سپينو چړو موټی."

له دغو نارو څخه به د پښتنو جنگي احساسات او د دوی د ښګڅو روحي او معنوي غښتلوالی او لوړ مقام تاسي ته ښكاره سي، چي د پښتني عقل او اجتماعي مزاج او فكري ساختمان هم تر پښتون كښته او ضعيف نه و.

د پښتنو پاك او سپېڅلی ژوند او د عفت او ناموس داری حيات د پښتني اخلاقو څخه دی، يعني د پښتنوالي روح، دوی په عفت او پاك لمنی كي ساتلی دی، د ښادی او بيبو نقل زموږ په قصو كي خورا شهرت لري، عاشقانه احساسات په خورا تېز او تر هر څه اثرناك او اغېزه لرونكي دي، هم د پښتنوالي روح نسي مغلوب كولای، ښادي خو پر بيبو مين و، او بيبو هم د ده په مينه كي لېونی وه، مگر د دوی عشق هم د عفت تر سيوري لاندي و او د بيبو ته تر واده د مخه معاشقه لوی پېغور او ناوړه وه، ځكه نو چي يو وخت ښادي له بيبو څخه خوله غواړي، بيبو دا خواست نه مني او ناره پر كوي:

"چي دا ښادي هلك و ما يې تل اودي څړی=اوس چي دا ښادي را لوی سو نو د ما غواړي خولگی."

په پای كي ښادي چي پښتون ځلمی و، د دې خپل بې ځايه خواهش په پښېمانی او د دې دپاره چي ځان د دې اقدام له پېغوره وباسي، له وطنه وركيږي او كلی كور ټوله پرېږدي.

ښادي ولاړ ورك سو، تېر، كهول يې پرېښود، بيبو خو د ده په مينه كي سوځي، يوه ورځ چي د بكوا پر دښت كاروان تېريږي، نو د دې خپل مين ور په ياديږي، وگورئ په څه آرمان ناره پر كوي:

"كاروانونه د بكوا پر دښت تيريږي=كاروانونه د بكوا پر دښت تېريږي، ښادي ورسره نسته، په دا نور كاروان مي مينه نه ماتيږي، زما آرمان ښادي مي بايلو."

په دې ډول د پښتو ملي قصې، لكه آدم خان او درخانی، مومن خان او شېرينی، جلات خان او شمايله، موسی خان او گلمكی توردلی او شاهوگله او نوري_نوري د پښتنو د پسيكولوژي روښي هنداري دي.

عنعـــــــــــنات

عنعنه یعني له نیکونو او تېرو پښتنو څخه، خوله پر خوله او پښت پر پښت رانقل سوي شیان او دودونه هم، لکه ژبه او شعر او قصص د ملي روح ښکاره کوونکي او ځرګندونکي دي، پښتانه ډېري عنعنې لري، خورا ډېر دودونه او رسوم سته، چي له زړو پښتنو څخه معنعن تر موږ پوري راغلي دي، په پسیکولوژي تحقیقاتو کي دې خوا ته په غور کتل کیږي او دا عنعنات د فوکلور اساسي ټکي دي، زه دلته فقط څو عنعنو ته اشاره کوم:

پښتانه وایي، چي د مېړاني باد راوالوت، نو د ځینو پښتنو پر لمن ونښت، داسي پښتانه په اجتماعي ژوندون کي "لولمن" لري، دوی د ریاست او مشرتوب وړ دي، د ځینو پښتنو پر مټ ونښت، دا قومونه توريالي او ننګیالي دي، یعني حربي استعداد يې تر ټولو غالب دی، دغه باد د ځینو قومو پر ژبه ونښت، نو د دې پښتنو مرکه او نطاقي او د علم او پوهني خواص نصیب سوه، له دې عنعنې څخه د پښتنو د عقلي مزاج او روحیاتو دا درې اساسي تیرې ښکاري:

.1د ریاست او اداري مشرتوب قوه.

.2حربي استعداد او جنګي روح.

.3علم او پوهنه او وینا او علمي تلقینات.

پښتانه ښځو ته په مخصوص نظر ګوري او په پښتنواله کي د احترام مقام لري، ډېر ځله نارینه د وریندارګانو د ناموس د ساتني دپاره سرونه بایلي، حتی د پردو ملتو ښځو ته هم کټ مټ په دغسي سترګه ګوري.

د پښتنو په عنعناتو کي "د پلو روی" خورا اهمیت لري، پښتون د خورلښي پلو محترم ګڼي او تر ډېرو ګټو یا انتقامي اقداماتو تیریږي، په جنګ کي چي د مېرمن پلو منځ ته راسي، کلی مقاطعه او متارکه وسي، پښتون چي هر څومره په قهر وي، خو د پښتنې خور پلو ته ګوري او کورټ يې تش نه پرېږدي.

ننـــــــــــواتې

ننواتي د پښتنو یو عنعنوي د عذر غوښتلو ډول دی او د کلو_کلو دښمنۍ او عداوتونه په ننواتو له منځه وځي او داسي وي، چي د یوه خورا لوی کار یا لوی خصومت د غذر او بخښني دپاره مغلوب یا مجرم سړی د خپل کلي یا کام سپین ږیري او ستانه خپل مقابل ته ورلېږي، کله_کله چي امر ډېر مهم او د بخښلو قابل نه وي، نو خپلي ښځي په ننواتي ورلېږي.

دا ننواتی دومره اهمیت لري، چي پښتون مري، خو ننواتې نه کوي، مگر کې وکړه، نو د ده مقابل پښتون هم ضرور دغه مني او دی بخښي.

د پښتنو له صفاتو څخه ده، چي ننواته به نه کوي او کې وکړه، ها مقابل يې هم ضرور مني، په دې ډول نور ډېر د پښتنوالي عنعنات سته، چي ځيني يې"خادم" او "الفت" زموږ پښتنو ليکوالو ليکلي دي. له دغو ټولو څخه دا ښکاره کيږي، چي پښتانه اخلاقاً په هجومي روح کي خورا زغرد او تند او بيا په بخښنه او عفو کي هم مړني دي.

کې انتقامي جذبات تاوده دي، عفو او بخښنه او د عذر غوښتلو منښت يې هم سته.

دا وه د پسيکولوژي ځيني اساسي ځلي چي موږ لنډ_لنډ څرگند او په دې لار کي مو استفاده ځني وکړه، ځکه چي مضمون اوږديږي، او د پښتنوالي د ښېگړو احتوا هم موږ ته اوس ممکنه نه ده، نو به دا بحث لنډ کوو او فقط د پښتنوالي او پښتو ځيني تاريخي نتايج به وښيو، چي پخوا د دې پښتنوالي لمر پر نړی څه تجليات درلوده، او پښتانه د دغو روحياتو او سپېڅلو اخلاقو په اغېزو څومره لوړ سوي وه؟ او په تاريخ کي د پښتو او پښتنوالي څه نخښي سته؟ دا تاريخي کتنه به هم لنډه وي.

د پښتنو د لمر ځلښت په تاريخ کې

د پښتنوالي روح، لکه لمر داسي دی، چي هر وخت په برېگښ او ځلښت کي و او دی. د پښتنوالي اخلاق او د پښتنو روحي او عقلي مزاج او د دوی معنوي جذبات او غرايز، د دوی سپېڅلي مشاعر داسي دي، چي هيڅ وخت يې ځان نه دی پټ کړی او پښتون ته يې تاريخي لوړتوب او شهرت هم بخښلی دی، په زړو آريانانو کي تقريباً درې تر څلورو زرو کالو د مخه هم پښتنو شهرت درلود. د هند په زاړه کتاب ريگويد کي د دوی نوم په "پکنه" سره راغلی دی. او په هغو لسو کامونو کي شمېرل سوی دی، چي دوی د آريانانو زوړ تاريخي جنگ کړی و .

نينوس او سميلراميس د آشور شاهانو د خپل عظمت په وخت کي هم پر باختر خپلي حملې کولې، اما د دې ځای خلکو سخت جنگونه ورسره وکړه د آشور د ميخي خطو زاړه آثار چي پيدا سوي دي، دا ښيي چي 1100 کاله تر مېلاد د مخه يو آشوري برپالی تگالات فالازار Tagalath Phalazar په دوځلوېښتو قبيلو کي اراکوتو(ارچوتوس)، هراهوتي او نيسع او نيسا هم ذکر کوي، مگر دغو قبايلو دا فاتح بيوته مات کی او ځان يې آزاد کی

ارکوتو(ارچوتوس) خو د يونانيانو آراکوسيا Arachosia يعني قندهار دی، چي په پهلوي رخوت وه او عربو رخج او رخد کړ

هراهوتي harahuate چي په اوستا کي هم راغلی او په ريگويد کي سوس وتي ذکر سوی دی، ارغنداو دی

اما نیسع یا نیسا غالباً اوسنی نېش دی، چي د قندهار شمالي مغربي خوا ته کاین دی او د زاړه مدنیت آثار هم پکښي ښکارېږي، او مسعودي اسلامي مؤرخ(332هـ) د بست او داور او رخج سره یو ځای د(نېس) په ډول راوړی دی له دې څخه ښکاره سوه، چي پښتانه پخوا هم یو توریالی قوم و او د پردیو مریي توب يې نه مانه.

هیروډوټس د یونان زوړ مؤرخ چي تر میلاد د مخه (425-480) کاله اوسېدی، پښتانه د "پاکتویس Paktves "په نامه او د پښتنو اوپرېدي قبیله يې"اپاروتي" راوړې ده.

د مؤرخینو پلار هیروډوټس وايي :

"هغه خلك چي د هند شمال ته د"پاکتي ایکي" په مملکت کي پراته دي، د هستوګي ډول يې د باکتریانو(بلخیانو) دی، دوی خورا توریالي او جنګیالي دي، چي د خشیاراشا(486-465 ق م) هخامنشي فاتح سره وه او پوستینان يې اغوستي وه، لویي_لویي د غشو لېندۍ او خپلي وطني چړې(پېش قبض) يې درلودې "

هلبرانټ Hellebrandtr لیکي:

"په ریګوید کي راغلي دي، چي په اّراکوسیا(قندهار) کي یوه قبیله ده، چي (واسودیوا يې باچا او د ده زوی سوداس) و، دې قبیلې د سندهـ تر روده پوري برى وموند او جنګي کارنامې يې د افسانو او نقلو په ډول مشهوري وې تر میلاد د مخه(329-327 ق م) چي مقدوني سکندر د افغانستان پر خوا هندوستان ته تېرېدی، پښتنو د دې بریالي سره خورا سخته مقابله وکړه، د قندهار خلکو د ده سره جګړې وکړې، د نورو پښتنو په غرو کي هم سخت زحمتونه پر ورغله، د صوات په لته کي د یونان دا فاتح چي ټوله آشیا يې نیولې وه، ټپي هم سو.

د سکندر سره د پښتنو مقابله خورا شهرت لري، د پښتونخوا یو غر په یونانیانو کي خورا مشهور دی، چي د یونان زوړ افسانوي پهلوان"هرکول" هم دا غر نه و نیولی، مګر سکندر پر دې غره یرغل وکړ او پښتنو ډېر یونانیان پکښي مړه کړه.

سکندر په پای کي مجبور سو او له ببري پر شا سو، وروسته چي پښتنو دا ځای تخلیه کړ، نو سکندر ځني تېر سو، یعني سکندر په خپل قوت پښتانه نکړه مات.

اّریان او کنټ کورث د دې غره قوم Arne (اّرن) مګر یو بل مؤرخ ډیوډوره يې Arnas لیکي چي دا غر په تاریخ کي "عجیب غر" بلل سوی، چي د پښتنو د مېړاني په سبب چا نسواى مسخر کولای او سکندر په خورا زحمت او داسي تلفاتو تر "پښتونخوا" تېر سو، چي ډېر سپاهیان يې مړه او نور خورا په ستونزو سوي وو.

د ډیورډور مؤرخ په قول، نو څکه سکندر د پښتنو له ببري ببرته هند ته پر دې خوا نه راغی، ناچاره سو چي د بحیرهْ عرب پر خوا ځان ایران ته ورسوي، او ډېر عسکر يې د لوږي او تندي څخه د بلوچستان په ریګو کي مړه او په 324 ق، م کي یي ځان فهرج ته ورساوه، تقریباً دري کاله یي د پښتنو له لاسه ناورینونه ولیدل.

البرمالي مؤرخ ليکي:

چي د پښتونخوا په خاورو کي د يونان سپاهيانو داسي بدي ورځي وليدې چي دوی به دا خيال کاوه، چي د خپلو زړو پهلوانانو عمليات نوي کوي، دلته په دوی کي هم چمونه وسوه، لکه دوه ويشت پېړۍ وروسته چي په دغه ځای کي پر انګرېزانو راغله

له دغو تاريخي بياناتو څخه ښه څرګنديږي، چي پښتانه له پخوانو پېړيو څخه دغسي مستقل او آزاد او په مليت مغرور او توريالي او ګړندي وو او د دوی د پښتنوالي روح په هغه وختو کي هم ځلېدی او شهرت يې درلود، چي ټولو مؤرخينو د دوی ښېګړي ذکر کړي او د آريانانو په زړو کتابو کي يې نوم هم ذکر سوی دی.

د ګريکو بوديك مدنيت

صنايع د هر مدنيت او هر ثقافت نمايندګي په ښه ډول کوي، حتی ډېر ځله پوهان په صنايعو څخه د مللو افکار او روحيات هم معلوموي پر صنعت باندي، محيطي عوامل او سياسي او تاريخي حوادث هم اغېزه کوي.

يو صنعت چي له يوه محيطه بل ته نقل سي په دې نوي محيط کي نوی رنګ مومي او د دې محيط پر تقاضا ځان سم کي، لکه د مخه چي مو وويل د سکندر د فتوحاتو پر وخت په پښتونخوا کي ډېر يونانيان پاته سوه او چي سکندر ولاړ نو دوی په باختر کي يو سلطنت جوړ کی، دوی خپل يوناني ثقافت او مدنيت ورسره راوړی و، وروسته 600 کاله تر ميلاد دمخه د هندوستان د بودا دين هم دې خوا ته راغی، دا دوه مدنيته سره ګډ سوه، د پښتنو روحي تجليات وو، چي دلته يې يو تاريخي مدنيت چي نه د هند و، نه د يونان ايجاد کئ، دا مدنيت او صنعت چي د پښتونخوا د خلقو قريحې او د دوی محيطي او اجتماعي او روحي عواملو منځ ته راوړی و، د اسلام تر راتلو پوري دلې و، په باميان، باختر قندوز او د کابل شمالي خواوي، هډه، پېښور، ټکسيلا او د اټك ها خواته يې ډېر ښه_ښه آثار اوس هم موندل کيږي. د دې صنعت نفوذ اوسنيو مؤرخينو لکه: هاکن فرانسوی، فوشه، جون مارشل انګليس، ګوډار او نورو په ښه ډول پلټلی دی او دا را ښکاره کوي، چي د پښتنو تاريخي عظمت د صنعت او فکر او فلسفې او سياست له خوا هم خورا ټينګ و. او اغېزي يې په هند کي تر کشميره پوري تللي وې، لکه د کشمير د ډورك او ټکسيلا د اولي اونك ستونونه چي دا اغېزي ښه ښکاره کوي

د عربو او اسلام برى

موږ د مخه د پښتنو د روحياتو په بحث کي ووېل، چي دوى زاړه مبادي ښه ساتي او چي نوي مبادي يې ومنل بيا يې نو ژر پرېږدي.

د اسلام مقدس دين چي پښتنو ته راغى، نو دوى لومړى د مسلمانانو سره ډېري سختي مقابلي وکړې، مګر وروسته چي دوى دا مقدس دين قبول کړ، نو يې داسي فداکارۍ ورته وکړې، چي يو لوى مملکت، لکه هند د دوى په توره د اسلام په دين مشرف سو .

احمد بن يحى بغدادي اسلامي مؤرخ چي په بلاذري مشهور دى په(255 هـ) کي ليکي:

"د هجرت په 30 کال ربيع بن زياد بن انس حارثي د سيستان له خوا په هرمند او داور راغى او وروسته يې بست او زابل(قندهار) فتحه کړ، مګر د سيستان د رزنج خلکو خپل اسلامي امير ايستلى و، نو حضرت علي(رض) بېرته د جمل تر جنګ وروسته ونيوى، د حضرت معاويه(رض) په عصر کي بيا مسلمانانو هغه ځايونه ونيول، چي خلك يې له اسلامه بېرته اوښتي وه، کابل هم په دغو کي و، وروسته بيا د کابل پاچا رتبيل مسلمانان و ايستل، مګر بېرته مسلمانانو کابل، بست، رخج، داور ونيول، د عبدالملك بن مروان(65-86 هـ) په عصر کي بيا د رتبيل سره جنګونه وسوه او دا خواوي له 30 څخه بيا تر 100 هـ کاله مسلمانانو څو واره فتح کړې "

په دې ډول پښتنو لومړى د مسلمانانو فاتحينو سره کلکي مقابلې وکړې، مګر وروسته چي د اسلام په پاك دين سو، نو بيا يې دې دين ته ښې فداکارۍ وکړې، هغه وخت چي د سند اسلامي فاتح محمد بن قاسم د 90 هجري کال په حدودو کي ملتان او سند فتح کول، د دې اسلامي بريالي سره پښتانه هم وه او پر هغه خوا يې اسلام خپور کړ.

په (375 هـ) کي د پښتنو لوديانو څخه يوه بريالي شېخ حميد په ملتان کي د سلطنت اساس کېښود، دې پښتون او د ده کورنۍ تر ډېره په پښتنواله خپله پاچهي وچلوله او د هندوستان د راجګانو څخه يې ځان وساتى.

وروسته چي امير ناصر سبکتګين په 367 هـ کي د غزني پاچا سو، پښتانه د دې پاچا ملګري سوه او دې پاچا هم د زابل(قندهار) له پښتنو سره خپلوي وکړه، ځيني مؤرخين وايي، چي د ده په لښکر کي چي د هندوستان د حملو دفاع يې کوله، دوه زره يا لس زره ، پښتانه وه د ملتان له لوديانو سره هم د سبکتګين د خپلوۍ له امله دوستانه روابط درلوده.

تر دې وروسته د سبکتګين زوى زابلي محمود چي مور يې د کندهار پښتنه وه، د غزني شاهنشاهي لوړه کړه، پښتنو د خپل خوريي سره ډېر کومکونه وکړه ، د هندوستان فتوحات او د بخارا، ايران برى ټوله د پښتنو په توريالیتوب وه، يميني د غزنوي عصر مؤرخ وايي: چي پښتانه د اجل په څېر يا د ورې زمري په ډول پر غليم ورتله، پر کوتلو خاته، لکه برېښنا پر زنګلو ننواته، لکه هوسۍ پر غرو لوړېده، لکه سېل په غرو کي شپوه کېده "

یو پښتون د هندوستان په فتوحاتو کي د پښتنو مېړانه په دې بیتو کي په فخر او حماست بیانوي:

تـــر کـــو نامردو داسي ودنګل له نام و ننګه

زه یو پښتون وم چي ولاړ وم د سلطان تر څنګه

توره په لاس په ســـــره اور د عرصات وختم

له بت شکن ســـره بـــه دژ د سومنات وختم

پښتانه مؤرخین د پښتنو جنګي مشرانو او ملکانو نومونه، چي د سلطان محمود په لښکر کي وه، بیانوي، یو جنرال یې خالو خان و، په دې لنډۍ کي هم له ګومله د دې جنرال د لښکرو راتګ ښوول سوی دی:

چي د خالو لښکري راســــــي!

زه به ګومل ته د خپل یار دیدن له ځمه

دغه د پښتنو کومك و، چي د محمود زوی مسعود د ایران په فتوحاتو کي موٌفق او وروسته یې وغوښته چي ولاړ سي، بغداد هم فتح کي او د اسلامي خلافت مرکز غزني ته رانقل کي او غزنوي شاهان د ایشیا او اسلام په پاچهۍ ومنل سي

تر غزنوي پاچهانو وروسته د غور پښتانه بریالي سوه، دوی هم د پښتنوالي د روح په برکت ټوله هند فتح کړ، د غوري سلطان شهاب الدین مېړاني د قطب الدین ایبك بریالیتوب او بیا په هند کي د پښتنو پاچهانو کارنامې تاریخ نسي هېرولای، د سوریانو پښتنو شاهي، خو په هند کي د عدالت او عظمت او مدنیت دوره وه، د شېرشاه سوري عمرانات او د ثقافت او تمدن خدمتونه د تاریخ په زرو لیکي تر اوسه هم د هند په مختلفو ریاستونو کي د دغو پښتنو کورنۍ حکمراني لري.

د کورګانیانو په پاچهۍ کي چي لومړی پښتانه د بابر په ملاتړ ودرېدل او هند یې ورسره فتح کړ، وروسته د ډهلي ګورګانیانو وغوښته چي د دوی خپل فطري حق یعني آزادي څني سلب کړ، مګر پښتنو خو مریي توب نه مانه، نو په دې دوره کي پښتانه ټوله پر خپله ننګه ولاړ وه، چي تر پایه یې خپله آزادي له لاسه ورنه کړه.

د پښتنو ملي پهلوان او نامتو سردار او ادیب خوشحال خان خټك د دې ملي جنګو سردار و او د پښتنو ملي ادیبانو د خټکو کورنۍ او د مومندو توریالیو د پښتنوالي د استقلال غوښتنو روح ښه ښکاره کړ او د ګورګانیانو پر خلاف یې په خپل ملت کي داسي تبلیغات وکړه، چي په پای کي د پښتنو له مریي توبه ناکامه سوه.

پخپله په افغانستان کي هم پښتانه د برم او جلال خاندان وه، د هوتکو او مرحوم حاجي میرویس خان مېړانه او د ده د کورنۍ محمود او اشرف فتوحات خو ښکاره دي.

بیا د نادر افشار په مقابل کي د پښتنو ټينګار د پښتنوالي يوه ننداره وه، د هرات د ابداليانو جنګونه د دې فاتح سره مشهور دي، يو کال د قندهار ښار محاصره وه، په دې په پافشاري کي د پښتون شاه حسين او سيدال خان ناصر سپه سالار مېړانه زموږ نه هيريږي .

د هند له خوا چي نادر افشار بېرته راځي، دې فاتح د خپلو غنايمو د ساتني لپاره د خيبر پښتنو ته د لاري ججه ورکړه، نو ځني راتېر سو ، ځکه چي ده ته د پښتنو د توري بريښ ښه ښکاره و.

تر نادر افشار وروسته چي اعليحضرت لوی احمدشاه بابا د پښتنو باچا سو، نو دې ښاغلي پښتون د پښتنو د پښتنوالي لياقت او کشورکشايي ښه وچلوله، احمدشاه بابا د خپل ښاغلي پښتون ملت په ملګرۍ او توره اووه اته واره پر هند يرغلونه وکړه، د هند مسلمانان يې د کفارو له تسلطه وژغورل د مرهټو جنګ د هندوستان له لويو جنګو څخه دی، چي پنځوس شپېته زره پښتانه تقريباً لسو لکو تنو سره وجنګېدل، ټوله يې مات کړه، تر دوو لکو تنو پوري يې مړه کړه او مرهټيانو ملا يې ور ماته کړه اې مارسډن انګليسی مؤرخ وايي:

"احمدشاه په آسانۍ سره د ډهلي پاچا سو او لکه محمود غزنوي او محمد غوري څو واره يې پښتانه په هندوستان راوبهول" . . .

کرانټ ډفه انګليسی مؤرخ ليکي:

"د پاني پت جګړه د هندوستان د مهابهارت تر جګړې وروسته لو جګړه ده، په درو ورځو کي پښتنو لويه فتحه وګټله "

يو پښتون شاعر برهان خان چي په دې فتوحاتو کي د احمدشاه بابا سره و، د دې جنګ سببونه د پښتانه شهنشاه له خولې داسي بيانوي:

احـــمدشاه بادشـــاه په جارو وويله

د غــــزا په نيـــت ووزمه له کابله

يا به قتل کړم کفار په هندوستان کي

يا به پرې کړمـه کله پرې باندي خپله

په دې ډول احمدشاه بابا د پښتنوالي په ننګه هندوستان ته څو واري ولاړ، او د خپلو اسلافو محمد او محمود ياد يې تازه کئ، د پښتنو لويه لمن له دې ښه ښکاريږي، چي احمدشاه بابا که څه هم هند فتح کئ، بخارا يې ونيوله، پر خراسان يې تسلط وموند، مګګر په دغو سرو هيوادو کي يې د هغه ځای بادشاهان بېرته په شاهۍ کښېنوله او د پښتنوالي لوړ همت او عاليجنابي يې ثابته کړه، تر احمدشاهي دوري وروسته هم د پښتنوالي روح مړ نه و، ډېر ځله

يې شاوخوا بریښ کاوه، وزیر اکبرخان غازي د کابل او جلال آباد جهادونه او د سردار محمدایوب خان غازي د میوند غزا او بیا د غازي محمدنادر شاه شهید د ټل او جنوبي خوا جهادونه نه هیروي.

تر دې ځایه مو د پښتنوالي د ورځ ځیني رڼاوي او برېښناوي په تاریخي ادارو کې ښکاري کړې، دا خو یوه لنډه تاریخي کتنه وه، که مو مفصل لیکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمراني او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چې لیکل یې بېل ــ بېل کتابونه غواړي، په پښتنو کې علما او د فن او پوهې خاوندان او بریالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو یې دا چې د پښتنوالي روح یو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چې نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چې خپل مفاخر او د پلرو او نیکو د پښتنوالي ښېګړې را ژوندۍ کې او د خپل ملیت په روڼ تاریخ وویاړي، ما دا ځو کرښې د پښتنوالي په علمي پلټنه او سپړنه کې اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مې وړاندې کړې، ګوندې د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنیو ځلمو لپاره د پښتنوالي درس وګرځي.

نتیجه

تر دې ځایه مو د پښتنوالي د ورځ ځیني رڼاوي او برېښناوي په تاریخي ادارو کې ښکاري کړې، دا خو یوه لنډه تاریخي کتنه وه، که مو مفصل لیکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمراني او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چې لیکل يې بېل_بېل کتابونه غواړي، په پښتنو کې علما او د فن او پوهې خاوندان او بریالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو یې دا چې د پښتنوالي روح یو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چې نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چې خپل مفاخر او د پلرو او نیکو د پښتنوالي ښېګړې را ژوندۍ کې او د خپل ملیت په روڼ تاریخ وویاړي، ما دا څو کرښې د پښتنوالي په علمي پلټنه او سپړنه کې اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مې وړاندې کړې، ګوندې د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنیو ځلمو لپاره د پښتنوالي درس وګرځي.

Download from:aghalibrary.com